

Πρόλογος

Αυτό το βιβλίο γράφτηκε εν μέσω μιας από τις μεγαλύτερες παγκόσμιες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις των τελευταίων ετών. Αλλά η βασική ιδέα ήταν προγενέστερη και βασίζεται στη διαπίστωση ότι εδώ και μερικά χρόνια –τουλάχιστον από τα μέσα της δεκαετίας του 1990– το παγκόσμιο σύστημα και ιδιαίτερα τα δυτικά αστικο-κοινοβουλευτικά καθεστώτα βρίσκονται σε φθίνουσα πορεία.

Μετά την κατάρρευση των «σοσιαλιστικών» καθεστώτων και την ενσωμάτωση των χωρών αυτών στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, υπήρξε για μια στιγμή μια αίσθηση αισιοδοξίας για το μέλλον της ανθρωπότητας – ότι δηλαδή απομακρυνόμαστε από ολιγαρχικές μορφές διακυβέρνησης και ότι με τη βοήθεια της κοινωνίας πολιτών η συμμετοχή στα κοινά θα αυξηθεί και άρα το δημοκρατικό πολίτευμα θα διευρυνθεί. Με αυτό το σκεπτικό γράφτηκαν πολλά κείμενα, ακαδημαϊκά και μη, ενώ τουλάχιστον μέχρι τις αρχές του 2000 όποιοι έκαναν κριτική στο παραπάνω επιχείρημα θεωρήθηκαν το λιγότερο γραφικοί.

Η πραγματικότητα όμως μας έδειξε ότι το παγκόσμιο σύστημα κινήθηκε αντίθετα. Παρά τις εκατοντάδες χιλιάδες κινητοποιήσεις από ομάδες, φόρουμ, συνδικάτα αλλά και τις φωνές διαμαρτυρίας από μεμονωμένες προσωπικότητες, τα βασικά ζητήματα και προβλήματα της ανθρωπότητας –όπως είναι οι μεγάλες κοινωνικές ανισότητες, το περιβάλλον, η φτώχεια, τα ανθρώπινα δικαιώματα, η ισονομία και η δικαιοσύνη– οπισθώκησαν ακόμη και σε χώρες που είχαν προχωρήσει αρκετά στη διαμόρφωση πολιτικών προς την κατεύθυνση της επίλυσής τους.

Κατά τη γνώμη μας αυτό το σύνθετο ζήτημα δεν εξηγείται αποκλειστικά και μόνο με τις κλασικές θεωρήσεις (φιλελεύθερες και σοσιαλιστικές) που αφορούν τη συγκρότηση του καπιταλισμού και του τρόπου λειτουργίας των αγορών ή την εγγενή αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας. Υποψιαζόμαστε ότι υπάρχουν και άλλα στοιχεία που αφορούν την όξυνση των παραπάνω φαινομένων. Ένα από αυτά σχετίζεται με την αποϊδεολογικοποίηση της πολιτικής. Με άλλα λόγια η μετατροπή της «πολιτικής» σε κάτι που αποκαλείται γενικά «διακυβέρνηση» έχει ουσιαστικά αποπολιτικοποιήσει τα δημοκρατικά καθεστώτα. Τα παραδοσιακά πολιτικά δικαιώματα παραμένουν – για παράδειγμα το δικαίωμα στην ψήφο–, αλλά υπάρχει πλέον μεγάλη απόσταση από τα υπόλοιπα κοινωνικά δικαιώματα που εμπλουτίζουν τη δημόσια σφαίρα.

Κι ενώ οι παραδοσιακές θεωρητικές προσεγγίσεις –της Δεξιάς και της Αριστεράς– έχουν καταρρεύσει ή παρουσιάζουν αξιόλογες αδυναμίες στη συγκρότηση νέων απόψεων, συνεχίζουν να συντηρούνται από μια σχετικά αποδυναμωμένη –στο επίπεδο της σημασίας του παραγόμενου έργου αλλά θα λέγαμε ενδυναμωμένη στο επίπεδο των συσχετίσεων με την εξουσία– ακαδημαϊκή ελίτ που προσβλέπει στη διατήρηση του ηγεμονικού λόγου της. Αυτή είναι μια αρκετά αξιοσημείωτη διαφορά με το παρελθόν: στην εικοσαετία 1960-1980 παράχθηκε στις κοινωνικές επιστήμες,

για λόγους που δεν είναι της παρούσης, ένας μεγάλος όγκος εναλλακτικής-κριτικής σκέψης τόσο σε θεωρητικό όσο και σε εμπειρικό επίπεδο, που αφορούσε τόσο τις φιλελεύθερες όσο και τις αριστερές σχολές διανόησης. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, σήμερα δεν υπάρχει και η «διάνοση», με ελάχιστες εξαιρέσεις, έχει ενσωματώσει μια συντηρητική «καθωσπρέπει» οπτική και έχει απολέσει όποια κριτικά στοιχεία είχε. Με άλλα λόγια, οι κοινωνικές επιστήμες βρίσκονται κι αυτές σε μια δομική κρίση που είναι μάλλον προγενέστερη της πρόσφατης οικονομικής συγκυρίας.

Στα κείμενα που ακολουθούν παρουσιάζονται ορισμένες θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις που αφορούν κεντροβαρικά ζητήματα της εποχής μας και οι οποίες σχετίζονται με τα λίγα προλεγόμενα. Τα κείμενα είναι ανοικτά σε κριτική και εμπλουτισμό, καθώς ο αναγνώστης θα κρίνει την ποιότητά τους αλλά και θα αναζητήσει μέσα από αυτά μικρά ίσως κομμάτια της δικής του αντίληψης για την πραγματικότητα.

Το πρώτο κεφάλαιο αναφέρεται στη δομική κρίση που διαπερνά τις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα την κοινωνιολογία, σε διεθνές επίπεδο. Το βασικό ζήτημα έγκειται στην ικανότητα του κοινωνιολογικού αντικειμένου να συγκροτήσει νέες θεωρητικές προσεγγίσεις και να ανακαλύψει νέα θεωρητικά και εμπειρικά εργαλεία για να μιλήσει για την πραγματικότητα. Η επιστήμη της κοινωνιολογίας έχει κατακερματιστεί σε πάμπολλα αντικείμενα, τα οποία με τη σειρά τους έχουν αυτονομηθεί από τον βασικό κορμό της κοινωνιολογικής σκέψης. Για να κάνει ο σύγχρονος κοινωνιολόγος έρευνα σε οποιοδήποτε αντικείμενο, δεν χρειάζεται πια να ανατρέξει στα κλασικά κείμενα αλλά αρκεί να χρησιμοποιήσει μια οποιαδήποτε τρέχουσα μεθοδολογική τεχνική συμπληρώνοντάς τη με τις πρόσφατες συζητήσεις γύρω από ένα θέμα. Σε αυτό το κεφάλαιο αναδεικνύονται ορισμένα δομικά προβλήματα που αφορούν το χώρο της κοινωνιολογικής μελέτης, θέτοντας υπό αμφισβήτηση τον στοχαστικό και κριτικό ρόλο που έχουν σήμερα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διαπιστώνεται αρχικά ότι ο κοινωνικός προσδιορισμός λαών και τόπων παύει να είναι βασικά οικονομικός/ταξικός, όπως αποκρυσταλλώθηκε μετά τη βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη, και γίνεται πολιτικός και έντονα πολιτισμικός στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο. Επιπρόσθετα, η ανάλυση συνεχίζεται με τις γεωγραφίες αυτού του μετασχηματισμού, όπως μετατίθενται από το έθνος-κράτος στον παγκόσμιο χώρο. Ανακύπτουν νέων τύπων σύνορα μεταξύ λαών και πολιτισμών, τα οποία παρουσιάζονται στη συνέχεια, όπως μεταλλάχθηκαν από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Στο τελευταίο μέρος εξετάζονται οι νέες μορφές άνισης ανάπτυξης Βορρά/Νότου στην Ευρώπη, καθώς ο κερδοσκοπικός νεοφιλελευθερισμός αναδεικνύει οικείες μας οικονομικές χωροθετήσεις και πολιτισμικές διακρίσεις και αναμοχλεύει «γεωμετρικές εξουσίας» στο χώρο.

Το τρίτο κεφάλαιο διερευνά τα θέματα του πολιτισμικού κεφαλαίου –που σχετίζονται με την παραγωγή και αναπαραγωγή χωρικών, κοινωνικών και ταξικών ανισοτήτων– σε περιοχές που βρίσκονται σε οικονομική κρίση. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται ότι ενώ υπάρχει υψηλό ποσοστό ταύτισης των πολιτών με τον πολιτισμικό χώρο της κοινότητας, το μέγεθος του κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου που καταγράφεται είναι χαμηλό. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται οι τρόποι

δημιουργίας και μετασχηματισμού μορφών του πολιτισμικού και του κοινωνικού κεφαλαίου, ακολουθώντας και συμπληρώνοντας σε ορισμένα σημεία τη θεωρία του Bourdieu. Επίσης, αναδεικνύονται περιπτώσεις όπου η θεσμική και οικονομική υστέρηση δεν οδηγούν στην ανάπτυξη του αρνητικού κεφαλαίου ή σε μια εσωστρεφή οικογενειακή κοινοτική οργάνωση, αλλά, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις, οδηγούν στην αντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή στην παραγωγή νέου κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου που βελτιώνει την κοινωνική συμμετοχή.

Στο τέταρτο κεφάλαιο επιχειρείται μια κριτική συζήτηση περί ανήκειν και αποκλεισμού στο χώρο και στο χρόνο της διασπορικής διάδρασης κοινωνικών υποκειμένων στη διαπραγμάτευση της ίδιας της ταυτότητάς τους και στον έμφυλο προσδιορισμό αυτής. Οι ιστορίες ζωής των διασπορικών υποκειμένων όπου το κοινωνικό και πολιτισμικό στοιχείο συχνά συγκρούεται με το εθνοτικό και το ταξικό, αποτελούν τις αφετηρίες μιας νέας διαδρομής, αυτής της επιστροφής στην «πατρίδα». Οι επιστροφές αυτές συντελούνται στην καθημερινή ζωή, όπου διαδραματίζονται και κοινωνικές διεργασίες προσαρμογής αλλά και αποκλεισμού. Τόσο οι διαδικασίες ανήκειν όσο και αποκλεισμού είναι συνολικά φαινόμενα που εκφράζουν συγκεκριμένες ανθρωπογεωγραφίες, οι οποίες είναι έμφυλες, ταξικές και εθνοτικές. Η καθημερινή ζωή αποτελεί χώρο δυναμικό, χώρο αμφιλεγόμενο και χώρο δράσης διαφορετικών εκφάνσεων της κοινωνικής ζωής, στο προσωπικό, επαγγελματικό, καταναλωτικό, αστικό κτλ. επίπεδο. Σε τέτοια επίπεδα συντελούνται και οι ταυτοτικές διεργασίες, οι οποίες είναι απόρροια αυτού του πλέγματος σχέσεων είτε αποκλεισμού είτε ανήκειν.

Το πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζει, μέσα από εμπειρικά δεδομένα, μια ειδική περίπτωση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στη σύγχρονη Ελλάδα, αυτή της συλλογικής έκφρασης της απόρριψης των μεταναστών που εκδηλώθηκε από τα τέλη του 2008 στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα Αχαρνών. Η περίπτωση αυτή συνιστά ένα νέο φαινόμενο, καθώς ένα συλλογικό υποκείμενο φέρνει τον απορριπτικό λόγο στο δημόσιο πεδίο, χρησιμοποιώντας στοιχεία οργάνωσης και δράσης που προσομοιάζουν στα αστικά κοινωνικά κινήματα. Στο κείμενο επιχειρείται περιγραφή και αποτίμηση της κατάστασης στην περιοχή του κέντρου της Αθήνας, διερευνώντας απαντήσεις σε δύο θέματα. Το πρώτο αφορά τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίζονται τέτοιες μορφές τοπικής συλλογικής δράσης. Το δεύτερο αφορά τους τρόπους με τους οποίους ο απορριπτικός λόγος συγκροτείται, ώστε τελικά να οδηγήσει σε δράση. Πρόκειται για δύο συμπληρωματικά ερωτήματα, στα οποία σκιαγραφούνται απαντήσεις με τη βοήθεια θεωρητικών εργαλείων της προσέγγισης των κοινωνικών κινήματων και των συλλογικών δράσεων.

Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια σημαντική διάσταση της φτώχειας. Σε συγκρίσεις της Ελλάδας με την Ευρώπη, η φτώχεια είναι υψηλότερη και «γκρίζα», δηλαδή επηρεάζει περισσότερο τους ηλικιωμένους. Ο συνήθης αντίλογος επικαλείται ως «οιονεί άφεση αμαρτιών» την εκτεταμένη ιδιοκατοίκηση στην Ελλάδα. Για να ισχύει όμως αυτό, απαιτείται η οικογενειακή κατοικία να αντιπροσωπεύει «αποθηκευμένη αγοραστική δύναμη» ισομερώς με άλλα περιουσιακά στοιχεία. Αυτό με τη σειρά του απαιτεί την εύρυθμη λειτουργία της αγοράς κατοικίας. Οι συνθήκες αυτές

και οι σχετικοί ισχυρισμοί εξετάζονται στατιστικά σε μεγάλο δείγμα ατόμων ηλικίας 50+ στη Ευρώπη (SHARE). Πράγματι, η Ελλάδα έχει το υψηλότερο ποσοστό ιδιοκατοίκησης μεταξύ φτωχών και ηλικιωμένων στην Ευρώπη. Αυτό όμως συμβαδίζει με ενδείξεις ακαμψίας στην αγορά κατοικίας στο Νότο της Ευρώπης και στην Ελλάδα: περιορισμένη κινητικότητα, συσσώρευση οικιστικού κεφαλαίου, εκτεταμένη συγκατοίκηση μεταξύ γενεών. Η εικόνα αυτή συμπληρώνεται από ενδείξεις ότι ηλικιωμένα άτομα κατοικούν σε ακατάλληλα σπίτια. Η προκαταρκτική αυτή ανάλυση καταλήγει στο ότι (α) είναι πιθανότερο να προσαρμόζεται η οικογένεια στο σπίτι παρά το αντίθετο (β) απαιτείται να αντιμετωπίζεται η υστέρηση ως προς την κατοικία ως διακριτή διάσταση του κοινωνικού αποκλεισμού.

Οι δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου διαμορφώνουν σε σημαντικό βαθμό τον σύγχρονο τρόπο ζωής της σημερινής νεολαίας. Το έβδομο κεφάλαιο διερευνά τον τρόπο με τον οποίο η ύπαρξη και η κατανομή των πόρων για τον ελεύθερο χρόνο σχετίζονται με τη συμμετοχή των νέων στις δραστηριότητές του και με την ικανοποίησή τους. Η ανάλυση εστιάζεται στις ομοιότητες και τις αντιθέσεις των επιλογών των νέων στη Λάρισα και στον Βόλο, αλλά και στη σύγκριση με τους ηλικιακά μεγαλύτερους. Οι νέοι επιλέγουν δραστηριότητες που σχετίζονται με νέες τεχνολογίες και η κοινωνικοποίησή τους γίνεται είτε μέσα από επισκέψεις σε φίλους ή με εξόδους για καφέ και ποτό. Παράλληλα ιδιαίτερα χαμηλή είναι η συμμετοχή τους σε αθλητικές και πολιτιστικές δραστηριότητες. Προκύπτει ισχυρή συσχέτιση με την περιοχή κατοικίας τους και, συγκριτικά με τους μεγαλύτερους, οι νέοι έχουν περισσότερες απαιτήσεις στην ποιότητα ζωής. Το γεγονός αυτό αναδεικνύει την έλλειψη πολιτικών για τον ελεύθερο χρόνο των νέων στην Ελλάδα τόσο σε κεντρικό όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Στο όγδοο κεφάλαιο επιχειρείται η διασύνδεση των οικονομικών ανισοτήτων που εμφανίζονται σε περιφερειακό επίπεδο, με το έλλειμμα γνώσης αυτών των οικονομικών. Τα εγγενή αίτια εντοπίζονται στα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου κεφαλαίου των περιφερειακών οικονομιών. Η ανάλυση επιχειρεί να τεκμηριώσει την παραπάνω παραδοχή, αποτυπώνοντας την κλαδική εξειδίκευση, το επίπεδο δεξιοτήτων, τον καινοτομικό και ανταγωνιστικό προσανατολισμό της εδραιωμένης και της εν τη γενέσει επιχειρηματικότητας, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την οικονομία της Αιτωλοακαρνανίας.

Το ένατο κεφάλαιο παρουσιάζει το ρόλο της σύγχρονης αναπτυξιακής βοήθειας. Σε ένα πρώτο επίπεδο η διερεύνηση αυτού του αρκετά σύνθετου θέματος επιχειρεί να απαντήσει σε ποιο βαθμό η είσοδος νέων χωρών στην ομάδα των επίσημων δωρητών της DAC συνάδει με τις σύγχρονες νόρμες παροχής βοήθειας που στοχεύουν άμεσα στη βελτίωση των συνθηκών ζωής των κοινωνικά αδύναμων ομάδων. Επίσης, εξετάζεται η ποιότητα της βοήθειας που δίνουν οι νέοι δωρητές και σε ποιο βαθμό η είσοδός τους μετασχηματίζει τα ερωτήματα τα οποία επικρατούν στη διεθνή βιβλιογραφία και που με βάση την οικονομική και πολιτική δύναμη των παροχών βοήθειας τους διαχωρίζει σε ισχυρούς αλλά αναποτελεσματικούς δωρητές, οι οποίοι χρησιμοποιούν την οικονομική ενίσχυση για να προωθήσουν τα στενά τους συμφέροντα, και σε μικρότερους αλλά περισσότερο αλτρουιστές δωρητές. Εν συντομία το

Βασικό ερώτημα που εξετάζεται είναι εάν η οικονομική βοήθεια των νέων δωρητών δίδεται με γνώμονα την ανάπτυξη και την άμβλυση των κοινωνικών ανισοτήτων ή εάν το κριτήριο είναι η οικονομική διείσδυση των δωρητών σε νέες αγορές.

Τέλος, στο δέκατο κεφάλαιο αναλύεται η πολιτική οικονομία της πρόσβασης των νέων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Αρχικά, αναλύονται μακροοικονομικοί δείκτες όπως το ΑΕΠ ανά περιφέρεια, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ και το ποσοστό ανεργίας για τους μήνες Απρίλιο και Αύγουστο. Παράλληλα αναλύονται οι επιδράσεις του τουρισμού στην πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Ο αριθμός των αφίξεων στα συλλογικά τουριστικά καταλύματα ανά περιφέρεια αλλά και το ποσοστό συμμετοχής του τουρισμού στο ΑΕΠ και στην απασχόληση της χώρας αναδεικνύουν τον καθοριστικό ρόλο του τουρισμού για την πρόσβαση στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση.

Στη συνέχεια αναλύονται δείκτες που δείχνουν τις δυνατότητες πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση. Για το σκοπό αυτόν αναλύονται τα επίπεδα πρόσβασης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στα μεγάλα αστικά κέντρα, σε περιοχές με υψηλή τουριστική κίνηση και σε περιφέρειες με χαμηλό κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Παράλληλα, εξετάζονται οι δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση ως ποσοστό του ΑΕΠ στη χώρα μας συγκριτικά με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27 κρατών μελών. Επίσης, εξετάζεται το επίπεδο εκπαίδευσης ως προσδιοριστικός παράγοντας του φτωχού και μη φτωχού πληθυσμού. Τέλος, αναδεικνύονται πολιτικές αντιμετώπισης των οικονομικών και των εκπαιδευτικών ανισοτήτων και οι δυνατότητες για πιο ισομερή ανάπτυξη που θα δημιουργεί τις προϋποθέσεις άμβλυσης των ανισοτήτων στην πρόσβαση των νέων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση μεσοπρόθεσμα.

Θέλω θερμά να ευχαριστήσω τους συγγραφείς που με προθυμία συμπαραστάθηκαν σε αυτό τον τόμο. Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τον εκδότη για την προσπάθειά του κάτω από ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες. Τα όποια λάθη και παραλείψεις βαρύνουν, όπως πάντα, αποκλειστικά τον επιμελητή της έκδοσης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Κοινωνική θεωρία στην εποχή της κρίσης

Αφουξενίδης Αλέξανδρος

Πρέπει να σημειωθεί ότι η κοινωνιολογία στην Ελλάδα ήταν και εν πολλοίς παραμένει μία διδακτική άσκηση παρά ένας συνδυασμός διδασκαλίας και έρευνας ανάμεσα στους κοινωνιολόγους-ομότεχνους. (Κονιόρδος 2010)

1.1 Εισαγωγή

Παρόλο που το παραπάνω αναφέρεται στην κοινωνιολογία και στην ελληνική πραγματικότητα, καθρεφτίζει σε μεγάλο βαθμό τη δομική κρίση που διαπερνά τις κοινωνικές επιστήμες σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το βασικό ζήτημα έγκειται στην αναζήτηση «παραδείγματος» και ειδικότερα στην ικανότητα των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της κοινωνιολογίας να καταρτίσουν νέες θεωρητικές προσεγγίσεις. Η επιστήμη της κοινωνιολογίας έχει κατακερματιστεί σε πάμπολλα αντικείμενα, τα οποία με τη σειρά τους έχουν αυτονομηθεί από τον βασικό κορμό της κοινωνιολογικής σκέψης και θεωρίας. Για να κάνει ο σύγχρονος κοινωνιολόγος έρευνα σε οποιοδήποτε από τα εκατοντάδες αυτά αντικείμενα, δεν χρειάζεται να ανατρέξει στα κλασικά κείμενα (Spencer, Simmel, Marx, Weber κλπ.), αλλά αρκεί να χρησιμοποιήσει μια οποιαδήποτε τρέχουσα μεθοδολογική τεχνική και τις πρόσφατες συζητήσεις γύρω από ένα θέμα. Με αυτό τον τρόπο, η έρευνα μετατρέπεται σε μια σχετικά εύκολη υπόθεση απλής περιγραφής του κόσμου μας.

Σε αυτό το κεφάλαιο δεν θέλουμε να αναδείξουμε τα ζητήματα τα οποία σχετίζονται με τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα που αφορά τις κοινωνικές επιστήμες, αλλά να μιλήσουμε για κάτι ευρύτερο: για τον στοχαστικό και κριτικό ρόλο που έχουν σήμερα. Τούτο θα το κάνουμε αναφερόμενοι βασικά στην κοινωνιολογία – ίσως γιατί τη γνωρίζουμε καλύτερα–, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η παρακάτω συζήτηση δεν αφορά και τις άλλες κοινωνικές επιστήμες. Θέλουμε όμως να αποσαφηνίσουμε σε αυτό το σημείο ότι στην Ελλάδα η κοινωνιολογία δεν αναπτύχθηκε ποτέ: υπάρχουν διάσπαρτοι κοινωνιολόγοι αλλά δεν υπάρχουν «σχολές σκέψης» ούτε και κάποιου είδους συνεκτικός ιστός ανάμεσα στα τμήματα ή ακόμη και στα άτομα, όπως για παράδειγμα βρίσκουμε (εν μέρει) στις οικονομικές σχολές ή στις πολιτικές επιστήμες (Σωτηρόπουλος 2006). Τα τρία τμήματα κοινωνιολογίας που υπάρχουν στην Ελλάδα απαρτίζονται βασικά από μη-κοινωνιολόγους που δεν έχουν να επιδείξουν καινοτόμο ερευνητικό έργο στο πεδίο της κοινωνιολογίας (για μια εξαιρετική

και αναλυτικότερη συζήτηση, βλ. Κονιόρδος 2010). Συνεπώς η παρακάτω παρουσίαση αφορά την ευρύτερη κατάσταση της επιστήμης και όχι την ελληνική περίπτωση. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι η οικονομική κρίση είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί ακόμη περισσότερο η ήδη πενιχρή χρηματοδότηση στην έρευνα, με αποτέλεσμα την πλήρη αποδιοργάνωση του πεδίου.

1.2 Ορισμένες γενικές μεθοδολογικές διαπιστώσεις

Ο κατακερματισμός του αντικειμένου και οι διάφορες εξειδικεύσεις που προκύπτουν από αυτή τη διαδικασία έχουν πολλαπλά αποτελέσματα. Το επιστημολογικό αντικείμενο της κοινωνιολογίας αποτελείται πλέον από πολλά μικρότερα τμήματα που δεν σχετίζονται με τον βασικό κορμό της κοινωνιολογικής σκέψης (Scott 2005, Urry 2005). Συνεπώς συχνά παρατηρείται ο κάθε επιστήμονας να βασίζεται το επεξηγηματικό του πλαίσιο αποκλειστικά στη δική του οπτική, χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις πολυπαραγοντικές συνθήκες που διαμορφώνουν τις σύγχρονες κοινωνίες.

Επίσης θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι διάφορες προσεγγίσεις των κοινωνικών επιστημών έχουν, λόγω και της παραπάνω διαδικασίας, απομακρυνθεί αρκετά από την κοινωνική πραγματικότητα και από την καθημερινότητα των ανθρώπων – δηλαδή από τον ίδιο το χώρο που προσπαθούν να εξετάσουν. Ένα κλασικό παράδειγμα είναι το τι εννοούν οι κοινωνιολόγοι με τον όρο «κοινωνική τάξη» και πόσο διαφορετικές είναι οι προσλήψεις του όρου αυτού από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Αν προσθέσουμε σε αυτή τη συζήτηση και το ζήτημα του «χώρου», δηλαδή σε ποιο κοινό απευθύνεται ο ερευνητής (π.χ. σε ανθρώπους που ζουν στις πόλεις του δυτικού κόσμου ή σε κατοίκους φτωχών χωρών), μπορούμε να αντιληφθούμε πόσο περιορισμένη μπορεί να είναι η αναλυτική βαρύτητα του όρου «τάξη». Το ίδιο ισχύει και για άλλες κατηγορίες όπως «ανισότητα», «φύλο», «κοινωνική ταυτότητα», «καταναλωτισμός» κλπ.

Οι συνέπειες του κατακερματισμού και της υπερ-εξειδίκευσης έχουν οδηγήσει και σε μια σειρά από μεθοδολογικά προβλήματα. Το πιο σημαντικό από αυτά σχετίζεται με ενός είδους «δυϊσμό» μεταξύ των λεγόμενων ποιοτικών και ποσοτικών μεθόδων. Ένα μεγάλο μέρος της κοινωνιολογίας αλλά και άλλων κοινωνικών επιστημών χρησιμοποιεί, τουλάχιστον στον ευρωπαϊκό χώρο, «ποιοτικές» μεθόδους ανάλυσης χωρίς να τεκμηριώνεται γιατί αυτές οι μέθοδοι οδηγούν σε χρήσιμα και αξιόπιστα στοιχεία. Με άλλα λόγια, ο κατακερματισμός του αντικειμένου και η ανάγκη για γρήγορες απαντήσεις (και ως συνέπεια δημοσιεύσεις σε αξιόλογα ή μη επιστημονικά περιοδικά) δημιούργησαν μια σχετικά νέα συνθήκη που μπορούμε να περιγράψουμε ως μεθοδολογικό εκλεκτικισμό – δηλαδή δεν υπάρχει πλουραλισμός στην επιλογή των μεθοδολογικών διερευνητικών εργαλείων ανά περίπτωση, αλλά ομάδες και άτομα που κάνουν έρευνα χρησιμοποιώντας την ίδια μεθοδολογία κάθε φορά. Αυτό δεν ισχύει μόνο όσον αφορά τη χρήση ποιοτικών μεθόδων αλλά και για τις ποσοτικές. Θα λέγαμε, όμως, ότι κάτω από κανονικές συνθήκες η επιλογή των

μεθόδων θα πρέπει να γίνεται σε σχέση με το τι θέλουμε να διερευνήσουμε. Εάν μια μέθοδος είναι καλύτερη για μια συγκεκριμένη έρευνα, αυτό δεν σημαίνει ότι όλες οι άλλες είναι λανθασμένες (όπως αρκετές φορές υπονοείται σε σχετικές δημοσιεύσεις). Με άλλα λόγια η ανοικτή, πλουραλιστική, θεωρητική οπτική που υπήρχε στο παρελθόν για τη φύση και τα φαινόμενα της κοινωνίας έχει αντικατασταθεί από έναν μεθοδολογικό ολοκληρωτισμό. Σήμερα, λοιπόν, η κοινωνική έρευνα βρίσκεται αντιμέτωπη με τον εαυτό της: αντί οι κοινωνικοί επιστήμονες να αποδεχτούν τα όρια των μεθόδων (και της θεωρίας) και να βρουν τρόπους να αναδιοργανώσουν τα ερευνητικά πεδία, έχουν εγκλωβιστεί σε μια ιδιότυπη διαμάχη που δεν αφορά κανέναν και που υπαγορεύεται εν μέρει από τις αγοραίες ανταγωνιστικές συνθήκες που επικράτησαν τα τελευταία χρόνια στην παραγωγή ακαδημαϊκής έρευνας. Η πρόσφατη κριτική του Mead (2010) για την κατάσταση στις πολιτικές επιστήμες είναι πολύ χαρακτηριστική:

[...] η πιο ανησυχητική εξέλιξη είναι ο σχολαστικισμός – η τάση στην έρευνα για υπερ-εξειδίκευση και εσωστρέφεια· οι πολιτικοί επιστήμονες σήμερα ασχολούνται περισσότερο με τον εαυτό τους παρά με τον πραγματικό κόσμο· τα ερευνητικά ερωτήματα γίνονται μικρότερα ενώ η συλλογή στοιχείων συρρικνώνεται [και] οι αναλύσεις αφορούν πολύ συγκεκριμένα θέματα που δεν ενδιαφέρουν κανέναν παρά μόνο τους ειδικούς.

1.3 Ορισμένες γενικές θεωρητικές επισημάνσεις

Ο κατακερματισμός του αντικειμένου της κοινωνιολογίας που περιγράψαμε παραπάνω, εξηγείται εν μέρει από την απώλεια του βασικού θεωρητικού κορμού (Halliday 1992) που δρούσε παλαιότερα και ως συνεκτικός ιστός στη παραγωγή κοινωνιολογικού έργου. Ο πυρήνας της κοινωνιολογίας σήμερα έχει απορροφηθεί από άλλα συναφή αντικείμενα, με αποτέλεσμα συχνά να είναι δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ, λόγου χάρη, της κοινωνιολογικής οπτικής και της θεώρησης άλλων αντικειμένων όπως η αστική γεωγραφία, η πολιτική επιστήμη ή ακόμη και η πολιτική οικονομία. Για παράδειγμα, τα ακόλουθα σύντομα αποσπάσματα¹ που αφορούν στη δημοσιονομική κρίση της Ελλάδας, προέρχονται από οικονομολόγο, είναι χαρακτηριστικά και δεν χρήζουν περαιτέρω επεξήγησης ως προς την κοινωνιολογική τους οπτική:

[...] η ιδέα της φοροδιαφυγής είναι απόλυτα παραπλανητική. Το πρωταρχικό φαινόμενο της μεταπολιτευτικής περιόδου είναι η κατασκευή ενός σύνθετου συστήματος νόμιμης φοροασυλίας. Η παραδοσιακή φοροδιαφυγή είναι δευτερεύον φαινόμενο. Εξάλλου ούτε η φοροδιαφυγή ούτε το «κατακερματισμένο σύστημα» φορολόγησης θα μπορούσε να λειτουργήσει εάν η φορολογική νομοθεσία συλλάμβανε τα εισοδήματα σε δεύτερο επίπεδο.

Κάθε μεγάλη οικονομική κρίση συνδέεται με μια ακόμα μεγαλύτερη τομή ή μετάβαση

1. Πρόκειται για αποσπάσματα από ομιλίες του Καθηγητή Οικονομικών Γ. Σταθάκη (Πανεπιστήμιο Κρήτης). Τον ευχαριστώ θερμά.

στην πραγματική οικονομία. Η πρώτη και δεύτερη βιομηχανική επανάσταση, ο φορντισμός, η πληροφορική επανάσταση, βρέθηκαν στο μεταίχμιο σημαντικών οικονομικών κρίσεων. Σήμερα, η έξοδος από την κρίση θα συνδεθεί με ένα ακόμα μεγάλο κύμα τεχνολογικών αλλαγών και αναδιάρθρωσης της παγκόσμιας οικονομίας. Και η διέξοδος αυτή έχει πλέον όνομα: πράσινος καπιταλισμός.

Όσο συναφή αντικείμενα έχουν δανειστεί και εμπλουτιστεί από βασικές ιδέες της κοινωνιολογίας, άλλο τόσο τα περίπου πενήντα ερευνητικά πεδία της –αναγνωρισμένα από τη Διεθνή Κοινωνιολογική Εταιρεία– δεν επικοινωνούν αναμεταξύ τους. Μπορούμε να παρατηρήσουμε δηλαδή ότι τα τελευταία χρόνια επικρατεί μια διττή αποδιοργάνωση του αντικειμένου: ο κατακερματισμός του σε ειδικότητες που δεν μοιράζονται σχεδόν τίποτα κοινό συμβαδίζει με την πλούσια παρακαταθήκη ιδεών, θεωριών και μεθόδων που έχει δανείσει σε άλλες κοινωνικές επιστήμες. Ορισμένες φορές θα μπορούσαμε μάλιστα να μιλήσουμε για ουσιαστική σύμπτωση των πεδίων όπως είναι, για παράδειγμα, η πολιτική κοινωνιολογία με ορισμένους κλάδους των πολιτικών επιστημών. Σε τέτοιες περιπτώσεις παρατηρείται μια εννοιολογική και θεωρητική ενσωμάτωση/ενοποίηση διαφορετικών, αρχικά, πεδίων όπου τα όρια αναμεταξύ τους είναι πλέον αρκετά δυσδιάκριτα ή έχουν καταρρεύσει σε τέτοιο βαθμό που δεν τίθεται πλέον ζήτημα διεπιστημονικότητας αλλά διαμόρφωσης νέων αντικειμένων.

Όσοσο υπάρχει, κατά τη γνώμη μας, ένα ευρύτερο ζήτημα που αφορά την κοινωνιολογική θεωρία και έρευνα και που σχετίζεται με την αμερικανική Σχολή. Όπως ο κινηματογράφος, που αποτελεί αμερικανική βιομηχανία παρόλο που εφευρέθηκε στην Ευρώπη, έτσι και η κοινωνιολογία αποτέλεσε σχεδόν από τις αρχές του 20ού αιώνα ένα επιστημονικό αντικείμενο που αναπτύχθηκε στις ΗΠΑ (Gouldner 1968). Η δουλειά του Γάλλου Comte και πολύ περισσότερο η επιρροή του Βρετανού Spencer αποτέλεσαν βασικά εργαλεία στην ανάπτυξη της αμερικανικής κοινωνιολογικής σκέψης με διαχρονικές επιπτώσεις στη θεωρητική και εμπειρική σύσταση του αντικειμένου εκεί αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο. Αξίζει σε αυτό το σημείο να σημειωθεί ότι η κοινωνιολογία ενσωματώθηκε πολύ γρήγορα στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση των ΗΠΑ, κάτι που δεν έγινε στην Ευρώπη. Η αμερικανική κοινωνιολογία των αρχών του 20ού αιώνα ασχολήθηκε με προβλήματα που προέκυψαν από την αστικοποίηση, την εκβιομηχάνιση και τη μετανάστευση, δηλαδή με τα σημαντικά και κυρίαρχα ζητήματα της εποχής εκείνης, που δεν απασχόλησαν παρά πολύ αργότερα την κουρασμένη από τους πολέμους Ευρώπη. Επίσης η κοινωνιολογία των ΗΠΑ είχε από την αρχή αρκετές χρηματοδοτικές πηγές από την κυβέρνηση και από άλλους φορείς της κοινωνίας πολιτών για να διερευνηθούν τα παραπάνω θέματα, πάλι σε αντίθεση με τον ευρωπαϊκό χώρο, όπου ήταν σχεδόν ανύπαρκτη σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρώτο τμήμα κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο, το οποίο έλαβε πλούσια χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Rockefeller. Σε αντίθεση, η ευρωπαϊκή κοινωνιολογία αναπτύχθηκε σταδιακά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αρχικά ακολούθησε τα θεωρητικά και μεθοδολογικά πρότυπα της αμερικανικής. Επίσης οι αμερικανικές κοινωνιολογικές σχολές και τα

τμήματα βασίστηκαν, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1970, σε έναν σταθερά αυξανόμενο αριθμό φοιτητών. Συνεπώς οι σχετικά γενναίες χρηματοδοτήσεις και ο όγκος των φοιτητών και αποφοίτων αποτέλεσαν τους δύο βασικούς παράγοντες για την ανάπτυξη της κοινωνιολογικής σκέψης στις ΗΠΑ. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και έπειτα αυτή η κατάσταση έπαψε να ισχύει διότι αντιστράφηκαν οι παραπάνω δύο συνθήκες – δηλαδή μειώθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι χρηματοδοτήσεις για έρευνα και παρουσίασε σημαντική μείωση ο αριθμός των σπουδαστών.

Τα σύνθετα κοινωνικά προβλήματα των ΗΠΑ εκφράστηκαν με τον σαφέστερο τρόπο μέσα από την ανάπτυξη των μεγάλων κοινωνικών κινημάτων της δεκαετίας του 1960. Αυτή ήταν ίσως και η καλύτερη στιγμή της αμερικανικής κοινωνιολογίας – η στιγμή που υπέστη σοβαρή κριτική το παραδοσιακό θετικιστικό/φρακτιοναλιστικό (Parsons) μοντέλο προσέγγισης και εξήγησης της κοινωνίας. Η νέα κοινωνιολογία της εποχής ενσωμάτωσε μια πολύ περισσότερο κριτική στάση απέναντι στους βασικούς κοινωνικούς θεσμούς (κράτος, εξουσία, θρησκεία, οικογένεια, εθνότητα, στρατός, νόμοι κλπ.) και μπορούμε να πούμε ότι κατά κάποιον τρόπο υιοθέτησε τα αιτήματα και τους προβληματισμούς των ανερχόμενων κοινωνικών κινημάτων. Με άλλα λόγια είχε απωλέσει τη συντηρητική οπτική –με την ευρεία έννοια της διαμόρφωσης λύσεων για την ομαλή διαχείριση της κοινωνίας και άρα την αναπαραγωγή της–, αναπτύσσοντας έναν σημαντικό αντίλογο απέναντι στην κατεστημένη τάξη πραγμάτων. Κατά τη γνώμη μας η αντίδραση ήταν άμεση. Με ελάχιστες εξαιρέσεις (όπως αυτή της Σχολής του Σικάγο) σταμάτησαν οι χρηματοδοτήσεις, με αποτέλεσμα σχολές να κλείσουν ή να ενσωματωθούν σε άλλα τμήματα. Η μείωση του αριθμού των φοιτητών σήμαινε σε πολλές περιπτώσεις ότι τα τμήματα άρχισαν να προσφέρουν πολλές και διαφορετικές εξειδικεύσεις προκειμένου να διατηρηθούν ως οντότητες. Κάτι ανάλογο έγινε με την έρευνα, η οποία κινήθηκε προς την κατεύθυνση αναζήτησης πεδίων που είχαν μεγαλύτερες πιθανότητες να χρηματοδοτηθούν. Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης είναι λίγο πολύ γνωστές. Το αντικείμενο συρρικνώθηκε, έχασε τη θεωρητική του βάση, την οποία αντικατέστησε με τον εμπειρισμό, κατακερματίστηκε και εντέλει συγχωνεύτηκε με άλλες συγγενείς επιστήμες όπως περιγράψαμε νωρίτερα. Εάν σήμερα κοιτάξουμε το παραγόμενο ερευνητικό έργο στις ΗΠΑ, παρόλο που σε όγκο είναι αρκετά μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ευρωπαϊκό, θα δούμε ότι μοιάζει περισσότερο με διερεύνηση ειδικών προβλημάτων που αφορούν το χώρο της κοινωνικής πολιτικής παρά αυτόν της κοινωνιολογικής θεώρησης.

Στην Ευρώπη, ισχύει σήμερα κάτι ανάλογο όσον αφορά τα πανεπιστημιακά τμήματα και τις σχολές. Και αυτό, κατά τη γνώμη μας, σχετίζεται με τη γενικότερη κατάσταση του αντικειμένου στις ΗΠΑ. Από τη στιγμή που η κατεξοχήν ηγεμονική χώρα στο πεδίο της οργάνωσης και παραγωγής ιδεών, η οποία διαμόρφωσε την κοινωνιολογία, σχετικοποίησε το αντικείμενο, επόμενο ήταν να ακολουθήσουν και οι υπόλοιπες χώρες. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της προσπάθειας ανασύστασης του αντικειμένου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 από μερίδα Αμερικανών επιστημόνων πάνω στη βάση της πολιτισμικής ανάλυσης. Η *Νέα Αμερικανική Πολιτισμική Κοινωνιολογία* (Smith 1998) θα έδινε απαντήσεις σε μια

σειρά από νέα φαινόμενα και ζητήματα που σχετίζονταν με την κουλτούρα, βασιζόμενη στη μεταμοντέρνα θεωρία και στη μικρού βεληνεκού εμπειρική έρευνα. Αυτή η προσπάθεια, παρ' όλη την παραγωγή αρκετών σημαντικών μελετών που αφορούσαν κυρίως την αμερικανική κοινωνία, διχοτόμησε ακόμη μια φορά το κοινωνιολογικό αντικείμενο. Στην Ευρώπη δεν είχαμε ανάλογη προσπάθεια διότι σε τουλάχιστον δύο από τις κύριες χώρες παραγωγής κοινωνιολογικής σκέψης (Αγγλία και Γαλλία) υπήρχαν ήδη τέτοιες απόψεις προερχόμενες από πεδία όπως η ανθρωπολογία, η ιστορία, η κοινωνική γεωγραφία αλλά και η κοινωνιολογία. Με το χρόνο οι «πολιτισμικές σπουδές» ενσωμάτωσαν στοιχεία από διάφορες κοινωνικές επιστήμες κι έτσι δεν υπήρχε πλέον ανάγκη για έναν διακριτό κοινωνιολογικό κλάδο που θα ασχολείται αποκλειστικά με την κουλτούρα. Με άλλα λόγια, το επιχείρημα ότι εφόσον η κοινωνιολογία ασχολείται με τα κοινωνικά φαινόμενα, τότε όλα τα θέματα που αφορούν την κοινωνία γενικά μπορούν να θεωρηθούν κοινωνιολογικά πεδία, κατά τη γνώμη μας δεν ευσταθεί. Αυτή ακριβώς η αντίληψη οδήγησε στη θεωρητική αποδόμηση και στην υπερ-εξειδίκευση του αντικειμένου που περιγράψαμε. Σήμερα μπορούμε να βρούμε κυριολεκτικά εκατοντάδες ακαδημαϊκά περιοδικά στα οποία δημοσιεύεται ένας τεράστιος όγκος άρθρων που, εκτός εξαιρετικών περιπτώσεων, χρησιμεύουν μόνο ως φορείς «νομιμοποίησης» του έργου των συγγραφέων. Οι σημαντικές θεωρητικές «σχολές σκέψης» (όπως ο φανκτιοναλισμός και ο στρουκτουραλισμός για παράδειγμα), δεν συνενώνουν πλέον τα πολλά μικρά τμήματα που απαρτίζουν το αντικείμενο. Άλλες μικρότερες σχολές σκέψης (που αφορούσαν περισσότερο την κριτική θεωρία, την εθνομεθοδολογία και το μεταμοντέρνο ρεύμα) μάλλον συνέβαλαν στην περαιτέρω αποδόμηση της κοινωνιολογικής οπτικής, παρά βοήθησαν προς την κατεύθυνση της εύρεσης νέων θεωρητικών σχημάτων και εννοιολογικών κατηγοριών.

Συνεπώς για αρκετό καιρό τώρα και σίγουρα από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, η κοινωνιολογία βρίσκεται μπροστά σε μια σαφή κρίση –θεωρητική αλλά και οντολογική–, στην οποία έχουν ήδη αναφερθεί επιστήμονες όπως ο Mills (1959), ο Gouldner (1968) και ο Μουζέλνς (1995). Οι Cardoso (1987) και Urry (1998) τοποθέτησαν το ζήτημα, ο καθένας από τη δική του οπτική, πάνω στη βάση της επαναδιαπραγμάτευσης του αντικειμένου της κοινωνιολογίας: ο Cardoso έθεσε το θέμα της ανασυγκρότησης του αντικειμένου παρουσιάζοντας τις κυρίαρχες σύγχρονες προκλήσεις, την ανάπτυξη, την ισότητα αλλά και την πολιτισμική διαφορετικότητα. Ο Urry έντεκα χρόνια αργότερα έθεσε μια, θα λέγαμε, βασική ατζέντα δέκα σημείων η οποία θα πρέπει να απασχολήσει τον κορμό της κοινωνιολογικής σκέψης. Αυτή συμπεριλάμβανε θέματα όπως η έννοια του πολίτη, η διασπορά και η μετανάστευση, η κοινωνία των δικτύων και οι κοινωνικές ανισότητες στο χώρο και το χρόνο. Πολλά από αυτά τα θέματα αποτελούν και σημεία αναφοράς στα κείμενα που ακολουθούν σε αυτόν εδώ τον τόμο. Με μια σημαντική διαφορά: οι προσεγγίσεις των συγγραφέων δεν προέρχονται αποκλειστικά από το χώρο της κοινωνιολογίας αλλά από άλλα πεδία όπως είναι η γεωγραφία, η πολεοδομία, τα οικονομικά, η διοίκηση επιχειρήσεων και η πολιτική επιστήμη. Η παρότρυνση του Urry (και ορισμένων άλλων

επιστημόνων) για το τι μπορεί να αποτελέσει το μέλλον της κοινωνιολογίας φάνηκε ότι ήταν από τη στιγμή της σύλληψής της ήδη παρελθόν. Η θεματολογία που πρότεινε είχε υιοθετηθεί από σχεδόν όλους τους κλάδους των κοινωνικών επιστημών.

1.4 Συμπεράσματα

Η κατάρρευση της θεωρητικής βάσης, η έλλειψη εννοιολογικής ακρίβειας, ο κατακερματισμός και η υπερ-εξειδίκευση, η υποχρηματοδότηση και οι σημαντικές αλλαγές στα πανεπιστημιακά ιδρύματα αποτελούν τους βασικούς παράγοντες της αδυναμίας που εμφανίζει η επιστήμη της κοινωνιολογίας να επανασυσταθεί ως αυτόνομο πεδίο. Ποιον ενδιαφέρει το μέλλον της κοινωνιολογικής σκέψης; Θα λέγαμε κανέναν, εφόσον δεν θα έχει τίποτα να συμβάλει στην ερμηνεία και την ανάλυση της κοινωνίας. Όπως πολλές παραδοσιακές βιομηχανίες της νεωτερικότητας ή ακόμη και μεγάλα ρεύματα τεχνών της εποχής του μοντερνισμού (ναυπηγεία, ανθρακωρυχεία, εξπρεσιονισμός, κυβισμός, σουρεαλισμός κλπ.) έσβησαν, έτσι και κλάδοι των κοινωνικών επιστημών που είχαν σημασία χωρική και χρονική μπορεί να εκλείψουν (ή να μεταλλαχθούν ριζικά) κατά τη μεταβατική περίοδο που περνάμε τώρα.

Χωρίς να θέλουμε να εισέλθουμε σε λεπτομέρειες, η έννοια «νεωτερικότητα» περιγράφει το θεσμικό πλαίσιο (έθνος-κράτος, γραφειοκρατία) και τις ευρύτερες κοινωνικές πρακτικές (βιομηχανία, τεχνολογία, επιστήμη) που αφορούν τη Δύση από τον 18ο αιώνα και μετά. Ο ρόλος των κοινωνικών επιστημών σε αυτό το πλαίσιο ήταν να ανακαλύψουν και να συστηματοποιήσουν την πραγματική φύση και δομή του κόσμου. Αυτή η βασική συνθήκη ήταν –και εν μέρει παραμένει– κοινά αποδεκτή. Όμως εάν αποδεχθούμε ορισμένα από τα βασικά χαρακτηριστικά των σύγχρονων δυτικών κοινωνιών, όπως είναι η εμπορευματοποίηση, ο καταναλωτισμός και οι σημαντικές αλλαγές στις ισορροπίες μεταξύ της κοινωνίας και της πολιτικής εξουσίας, τότε η χρηστικότητα των παραδοσιακών προσεγγίσεων των κοινωνικών επιστημών πρέπει να αντιμετωπιστεί με σκεπτικισμό. Ορισμένα σύντομα παραδείγματα ίσως αποσαφηνίσουν περαιτέρω αυτό το σημείο:

- οι θεωρίες συλλογικής κατανάλωσης και συλλογικής δράσης στην εποχή του κατακερματισμένου υποκειμένου
- οι θεωρητικές προσεγγίσεις (όπως είναι, για παράδειγμα, η *rational choice theory*) που αφορούν, λόγου χάρη, την εκλογική συμπεριφορά σε παγκόσμιο επίπεδο χωρίς να λαμβάνουν υπόψη της περίπλοκες συνθήκες του σύγχρονου διαφοροποιημένου κόσμου
- οι ιδεολογικά φορτισμένες προσεγγίσεις που συνήθως αναφέρονται στις μεγάλες αφηγήσεις
- οι προσεγγίσεις που αφορούν τη νομιμοποίηση του πολιτικού και οικονομικού συστήματος και που δεν λαμβάνουν υπόψη ότι το «σύστημα» έχει μεταλλαχθεί και δεν ενδιαφέρεται πλέον για το αν οι άνθρωποι πιστεύουν σε αυτό

- οι μεθοδολογικές «εμμονές» των κοινωνικών επιστημών, ιδιαίτερα όσον αφορά την διατήρηση ερμηνευτικών θεωριών που βασίζονται σε γραμμικά αιτιακά μοντέλα.

Παρ' όλα αυτά τα σημαντικά και θεμελιώδη προβλήματα της κοινωνίας δεν έχουν εκλείψει. Όπως πολύ σωστά παρατήρησε ο Eagleton (2003):

Το εκπληκτικό είναι ότι στη νέα χιλιετία η ανθρωπότητα αντιμετωπίζει λίγο-πολύ τα ίδια υλικά προβλήματα που αντιμετωπίζε πάντα, με ορισμένα καινούργια, όπως είναι τα χρέη, τα ναρκωτικά και ο πυρηνικός εξοπλισμός, τα οποία προστίθενται στον γενικό κατάλογο. Όπως κάθε άλλο υλικό ζήτημα, αυτά τα θέματα φέρουν κάτι από την αύρα της κουλτούρας, συνδέονται με ιδανικά και ταυτότητες, και συγχέονται όλο και περισσότερο με διάφορα δογματικά συστήματα.

Απομένει να δούμε αν οι κοινωνικοί επιστήμονες μπορούν να ανακτήσουν τη χαμένη τους ταυτότητα έτσι ώστε να πάψουν να αποτελούν μέρος του προβλήματος – αλλά αυτό δεν θα μπορούσαμε εύκολα να το φανταστούμε.

Βιβλιογραφία

- Cardoso, F. (1987). "Problems of Social Change, Again?" *International Sociology*, 2, 2: 177-187
- Eagleton, T. (2003). *Η Έννοια της Κουλτούρας*. Αθήνα: Πόλις
- Gouldner, A. (1968). *The Coming Crisis of Western Sociology*. New York: Basic Books
- Halliday, T. & Morris J. (1992) (επιμ.). *Sociology and its Publics*. Chicago: University of Chicago Press
- Κονιόρδος, Σ. (2010). «Η συζήτηση για την δημόσια κοινωνιολογία και η κοινωνιολογία στην Ελλάδα». Στο Κούση, Μ., Σαματάς, Μ. & Κονιόρδος, Σ. *Εξουσία και Κοινωνία: δωρήματα στον Κ. Τσουκαλά* (Αθήνα, Καστανιώτης): 174-195
- Mead, L. (2010). "Scholasticism in Political Science". *Perspectives on Politics*, 8: 453-464
- Mills, W. C. (1959). *The Sociological Imagination*. London: Oxford University Press
- Mouzelis, N. (1995). *Sociological Theory: What Went Wrong*. London: Routledge
- Scott, J. (2005). "Sociology and its Others: Reflections on Disciplinary Specialisation and Fragmentation". *Sociological Research Online*, 10, 1
- Smith, P. (1998). *The New American Cultural Sociology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Σωτηρόπουλος, Σ. (2006). «Νέες προκλήσεις για τη μελέτη της ελληνικής πολιτικής και κοινωνίας». Στο Αφουξενίδης, Α. & Αλεξάκης, Μ. (επιμ.) *Πολιτική Κοινωνιολογία* (Αθήνα, Παπαζήσης): 121-159
- Urry, J. (1998). "The concept of society and the future of sociology". *Dansk Sociologi*, Special Issue
- Urry, J. (2005). "Beyond the Science of Society". *Sociological Research Online*, 10, 2

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Επανακατασκευή του «ευρωπαϊκού Νότου» στη μετα-αποικιακή Ευρώπη: από την ταξική σύγκρουση στις πολιτισμικές ταυτότητες

Λίλα Λεοντίδου

Αν η κυβερνώσα τάξη έχει χάσει το consensus της, δηλ. δεν είναι πλέον «ηγετική» αλλά μόνο «κυρίαρχη», εξασκώντας μόνο κατασταλτική δύναμη, αυτό σημαίνει ακριβώς ότι οι μεγάλες μάζες αποσπάσθηκαν από τις παραδοσιακές τους ιδεολογίες και δεν πιστεύουν πλέον ό,τι πίστευαν παλιότερα, κλπ. Η κρίση συνίσταται ακριβώς στο γεγονός ότι το παλιό πεθαίνει και το νέο δεν μπορεί να γεννηθεί. Σ' αυτό το μεσοδιάστημα εμφανίζεται μεγάλη ποικιλία παθολογικών συμπτωμάτων. [Antonio Gramsci (1971: 275-6)]

2.1 Εισαγωγή

Η παγκόσμια κρίση της δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα, κρίση χρηματοπιστωτική και οικονομική αλλά στην ουσία βασικά κοινωνικοπολιτική και πολιτιστική, αναμοχλεύει τις κοινωνικές σχέσεις, τα εισοδήματα, την οικονομική βιωσιμότητα και τις πολιτισμικές ταυτότητες. Επιβάλλει το δίκαιο του ισχυρότερου, αναστατώνοντας τους χώρους που μας ενδιαφέρουν στο άρθρο αυτό, τις ευρωπαϊκές περιφέρειες και το διακύβευμα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η κρίση άλωσε την ευρωπαϊκή προοπτική, την έφεση για «εξευρωπαϊσμό» και το κοινωνικό κράτος όσο τίποτε στο παρελθόν. Τώρα που ο ηγεμονικός πυρήνας του μετα-σοσιαλιστικού κόσμου έχει κατασταλάξει στο νεοφιλελεύθερο διακύβευμα (Laclau στο Butler κ.ά. 2000), οι κοινωνίες τείνουν να μεταβούν προς τον μετα-ηγεμονικό κόσμο της καταστολής αντί της συναίνεσης. Η ανεξέλεγκτη νεοφιλελεύθερη κερδοσκοπία ενθαρρύνεται από ηγέτες του ευρωπαϊκού Βορρά που επιτίθενται κατά του Νότου και κατασκευάζουν την άνιση ανάπτυξη. Θα επιχειρηματολογήσουμε εδώ ότι αυτό που τώρα αναδύεται δεν είναι απλώς μια διττή διάκριση ανάπτυξης/υπανάπτυξης μεταξύ Βορρά/Νότου (ή και Δύσης/Ανατολής): δεν είναι μόνο μια οικονομική ανισότητα. Υπεισέρχεται μια έντονη πολιτική και πολιτιστική διάσταση με την επιδίωξη της κοινωνικής επανακατασκευής του Νότου όπως τον γνωρίσαμε πριν από τα μέσα του 20ού αιώνα. Η ΕΕ διαφοροποιείται μέσα σε ένα πλέγμα εξαρτήσεων που έχει ονομαστεί «γεωμετρίες εξουσίας» (Massey 1993, 2008). Μνήμες ιστοριών-μέχρι-τώρα από τον Β' Παγκό-

σμιο Πόλεμο αναμοχλεύονται σε όλη την Ευρώπη, που ξαναθυμίζει τη «σκοτεινή ήπειρο» του Mazower (2001) με όλους τους δρώντες της σε παράταξη μάχης.

Στο κεφάλαιο αυτό ξεκινάμε με μια θεωρητική παρέμβαση, επιχειρηματολογώντας στο πρώτο μέρος ότι ο κοινωνικός προσδιορισμός λαών και τόπων παύει να είναι βασικά οικονομικός/ταξικός, όπως αποκρυσταλλώθηκε μετά τη βιομηχανική επανάσταση στην Ευρώπη, και γίνεται πολιτικός και έντονα πολιτισμικός στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Στο δεύτερο μέρος η ανάλυση συνεχίζεται με τις γεωγραφίες αυτού του μετασχηματισμού, όπως μετατίθενται από το έθνος κράτος στον παγκόσμιο χώρο. Ανακύπτουν νέων τύπων σύνορα μεταξύ λαών και πολιτισμών, τα οποία θα αναζητήσουμε στο τρίτο μέρος αυτού του κεφαλαίου, όπως μεταλλάχθηκαν από τον 20ό στον 21ο αιώνα. Στο τέταρτο μέρος θα εστιάσουμε στην επαναφορά τέτοιων συνόρων, εξετάζοντας τις νέες μορφές άνισης ανάπτυξης Βορρά/Νότου στην Ευρώπη, καθώς ο άκρατος και κερδοσκοπικός νεοφιλελευθερισμός αναδεικνύει οικείες μας οικονομικές χωροθετήσεις και πολιτισμικές επανακατασκευές της άνισης ανάπτυξης, αναμοχλεύοντας τις «γεωμετρίες εξουσίας» στον γεωγραφικό χώρο.

2.2 Από την ταξική κοινωνία στην εκδήλωση της πολιτισμικής ταυτότητας

Στις αρχές του 21ου αιώνα αποκρυσταλλώθηκαν οι μετασχηματισμοί που κυοφορούσε η μακρά χωρο-χρονική διαδρομή του 20ού αιώνα από τη «σκοτεινή ήπειρο» των πολέμων στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, από το έθνος κράτος στην παγκοσμιοποίηση, από τη νεωτερικότητα στο μεταμοντερνισμό, από τον ταξικό στον πολιτισμικό διαχωρισμό. Σε όλους αυτούς τους δυϊσμούς η μετάβαση είναι ατελής, μια και οι παλιοί πόλοι συνυπάρχουν με τους νέους. Οι νέοι όμως πόλοι ανέρχονται σε σημασία ή σε κυριαρχία ή σε ηγεμονία – ανάλογα με το δίπολο.

Θα σταθούμε στο τελευταίο από τα παραπάνω ζεύγματα για να επιχειρηματολογήσουμε πρώτα ότι η νέα χιλιετία μεταθέτει τις συγκρούσεις από την αποκλειστικά ταξική αντιπαλότητα επίσης και στην πολιτισμική ταυτότητα. Πολλοί θα υιοθετήσουν κριτική στάση στην επινόηση της ετερότητας (Τσουκαλάς 2010), άλλοι θα τη θεωρήσουν νομοτελειακή. Πρόκειται εδώ για μια θεωρητική, εκτός από πραγματική, μετάβαση: από την πολιτικο-οικονομική διάρθρωση και προσέγγιση στην πολιτιστική στροφή, στην οποία εντάσσονται και τα άλλα δύο ζεύγματα, μια και πλείστες διαστάσεις των κοινωνικών ανισοτήτων διαφοροποιήθηκαν στη χωρο-χρονική διαδρομή από το έθνος κράτος στην παγκοσμιοποίηση και από τη νεωτερικότητα στο μεταμοντερνισμό. Η στροφή μεταλλάσσει τον κοινωνικό προσδιορισμό αλλά και τη χωροθέτηση των κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, ή και των αποκλεισμένων, κοινωνικών ομάδων στην Ευρώπη, που αποκρυσταλλώθηκε με τον μεταψυχροπολεμικό μετασχηματισμό και κορυφώνεται τώρα με την παγκόσμια κρίση.

Από τα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης και ως τον 19ο και τον 20ό αιώνα, η εκμετάλλευση στην οικονομική σφαίρα και την παραγωγική διαδικασία δημιουρ-

γούσε ταξικές συσπειρώσεις και πυροδοτούσε την ταξική σύγκρουση μέσω των συνδικάτων σε επίπεδο έθνους κράτους. Ο εργατικός συνδικαλισμός θεωρούνταν ως επικίνδυνη εκδοχή του παγκόσμιου «κομμουνιστικού κινδύνου», που υποτίθεται ότι εισέβαλε στον εθνικό χώρο μέσα από τις πυκνές φτωχογειτονιές των πόλεων. Κατεξοχήν ο χώρος της πόλης αποτελούσε βασικό συστατικό πεδίο των ταξικών ανισοτήτων και συσπειρώσεων, ως τοπίο κοινωνικού διαχωρισμού (Engels έκδ. 1969, Λεοντίδου 1989/2001, Κουρλιούρος 2001, Harvey 2007). Πληθυσμοί διαιρεμένοι ή και σκληρά διχασμένοι διεκδικούσαν την πόλη με διαφορετικούς τρόπους και διέμεναν σε διαφοροποιημένες γειτονιές αστών, εργατών, μεταναστών, μειονοτήτων. Εδώ, στις πόλεις, αν δεν ξεκίνησαν, πάντως κορυφώθηκαν τον 20ό αιώνα οι επαναστάσεις που άλλαξαν το πρόσωπο του κόσμου.

Ακολουθεί ο ευρύτερος γεωγραφικός διχασμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο από τον Οκτώβρη του 1917 στη Ρωσία και ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στη Γιάλτα τον Φεβρουάριο του 1945. Αυτός και οι συνακόλουθοι διχασμοί της Ευρώπης –ταξικός, γεωγραφικός-γεωπολιτικός, πολιτικο-ιδεολογικός, οικονομικός, με τις διακρίσεις καπιταλισμού/κομμουνισμού– είχαν μια πολύμορφη γεωγραφία στους τόπους, στις πόλεις, στις περιφέρειες, που, παρ' όλα αυτά, συνοψιζόταν σε μια σαφή διττή νέα γεωπολιτική τάξη: η Ευρώπη διαιρέθηκε σε Ανατολή και Δύση, η πολιτική της ζωή σε αντιμαχόμενα πολιτικά κόμματα, η κοινωνία της σε τάξεις. Η πάλη των τάξεων εντός του κάθε έθνους κράτους αναπαρήγαγε τη διχασμένη γεωπολιτική πραγματικότητα. Οι κοινωνικές ανισότητες που ανέκυπταν βέβαια διαφοροποιούνταν εντός των διαφόρων εθνών κρατών, αλλά ο δυϊσμός πάντα υπέβασκε. Επίσης αναπτύσσονταν στάδια, επίπεδα και εντάσεις στην ταξική συνειδητοποίηση, από την αυθόρμητη εξέγερση μέχρι τη μαχητική προβολή της ταξικής ταυτότητας, τον εργατικό συνδικαλισμό και τις διεκδικήσεις που αναμόχλευαν τους φόβους για τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Τα στάδια αυτά, όπως τα διάβασαν ο R. Williams (1973), ο E.P. Thompson (1968) και ο S. Hall (1996) στα κείμενα του Marx και του Gramsci, δεν κινούνταν παράλληλα σε κάθε χώρα (Leontidou 1990/2006).

Όλα αυτά διαρκούν μέχρι και τη δεκαετία του 1970. Ο Μάης του 1968 αναστατώνει τα κατεστημένα ζεύγματα και τις κοινωνικο-πολιτικές βεβαιότητες. Αμέσως μετά, οι οικονομικές διαστάσεις μεταλλάσσονται την εποχή της πετρελαϊκής κρίσης και απο-βιομηχάνισης στη Δυτική Ευρώπη. Οι μεγαλουπόλεις του Βορρά πλήττονται από ανεργία και απο-αστικοποίηση. Ακολουθεί η μεταβολή της κοινωνικής σύνθεσης και δυναμικής των δυτικοευρωπαϊκών εθνών κρατών με την «τριτογενοποίηση». Ο ταξικός διαχωρισμός εμμένει, ή μάλλον η «πόλωση», που προκύπτει από την απο-βιομηχάνιση. Επισημαίνεται επίσης ο εξαστισμός (*embourgeoisement*), καθώς και μια βαρυσήμαντη μεταστροφή με την εισαγωγή του εργατικού δικαίου: η κοινωνία τώρα εξατομικεύεται, μια και άτομα μπορούν να προσφύγουν (Beck 1992). Χωρίς να εκλείπουν οι συλλογικές κινητοποιήσεις, απεργίες και διαδηλώσεις, ο ατομικισμός υφέρπει μέσω της έμφασης στην πολιτισμική ετερότητα (Τσουκαλάς 2010).

Οι αλληπάλληλες μεταβάσεις, που δημιουργούν νέες ανισότητες και διαχωρισμούς, δεν μεταβάλλουν αμέσως ούτε την εθνοκεντρικότητα ούτε τις βασικές ταξικές

διαστάσεις των συγκρούσεων. Η ευρωπαϊκή ενοποίηση επίσης δεν κάνει τη μεγάλη διαφορά ούτε τη δεκαετία του 1970 ούτε του 1980 με την προς Νότον διεύρυνση. Ο μετασχηματισμός βέβαια ανατέλλει στο χώρο της διανοήσης από το 1968, στις νέες συλλογικότητες που εμφανίζονται, αλλά και στην ανάπτυξη του κλάδου των πολιτιστικών σπουδών σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια τη δεκαετία του 1970 (Lash 2007). Η ουσιαστική όμως αλλαγή ακολουθεί την πτώση του τείχους του Βερολίνου το 1989, που σηματοδοτεί το ξεκίνημα του μετα-ψυχροπολεμικού κόσμου με τις διαφορετικές πλέον κοινωνικές πολώσεις. Η δεκαετία του 1990 μετέβαλε το χωρικό πλαίσιο των ευρωπαϊκών ανισοτήτων και μετασχημάτισε ριζικά τον κοινωνικό χώρο.

Πλείστοι συγγραφείς της δεκαετίας του 1990 υποστηρίζουν το πέρασμα από την ταξική πολιτική συνείδηση στην κοινωνική διαφοροποίηση με βάση την πολιτισμική ταυτότητα (cultural identity). Μεταβάλλεται η ισορροπία μεταξύ ταξικής πολιτικο-οικονομικής σύγκρουσης και αυτής που βασίζεται στην πολιτισμική ταυτότητα, με άνοδο της δεύτερης. Η καμπή αυτή υπερκεράζει τους πολυσυζητημένους δυϊσμούς φορντισμού/μεταφορντισμού και μοντερνισμού/μεταμοντερνισμού (Harvey 2007) και αποδομεί το τρίπολο διαφοροποιήσεων κατά τάξη/φυλή ή εθνότητα/φύλο (Andersen & Collins έκδ. 2006). Η ταξική σύγκρουση συνήθως εμμένει, αλλά με τις ταξικές ανισότητες στο πλαίσιο του έθνους κράτους να διαφοροποιούνται πολιτιστικά, όπως π.χ. με τη μετανάστευση. Μερικοί υποστηρίζουν ότι αυτές οι εξελίξεις συμβαδίζουν με την εξατομίκευση (Τσουκαλάς 2010). Αποκρυσταλλώνονται ωστόσο και συλλογικές ταυτότητες –με εθνοτική, θρησκευτική, αλλά και εδαφική βάση– και νέες συλλογικότητες που μάλιστα κινητοποιούνται σε ευρύτερους χώρους με βάση πολιτιστικά προτάγματα.

Η μετα-ψυχροπολεμική παγκοσμιοποίηση ανοίγει λοιπόν τις διαστάσεις της κοινωνικής ανισότητας προς νέους δυϊσμούς και συγκρούσεις γύρω από την πολιτισμική διαφορά (cultural difference), τη θρησκεία και την εθνότητα (ethnicity) – μια δύσκολη έννοια που αντικατέστησε τη «φυλή» (race) στη μεταπολεμική Ευρώπη (Hagen 2003). Στην παγκόσμια θεώρηση των πολιτισμικών μεταστροφών τονίζεται η σύγκρουση ολόκληρων πολιτιστικών κόσμων. Οι πολιτικές συγκρούσεις γύρω από την ταυτότητα διανοίγουν ένα μεγάλο φάσμα κοινωνικοπολιτικών και πολιτισμικών διαφοροποιήσεων καθώς και κοινωνικών αποκλεισμών. Παρά την κινητικότητα και ρευστότητα της παγκοσμιοποίησης, σε αντιδιαστολή με τις ιεραρχίες του παρελθόντος, η ταξική ανισότητα του 20ού αιώνα ήταν κάπως διαπερατή. Τώρα η εθνοτική ή πολιτιστική διαφορά οριοθετείται από όρια πολύ πιο άκαμπτα από εκείνα του παρελθόντος και δυϊστικές οριοθετήσεις (markers). Οι διαχωρισμοί της ταξικής δομής, της οικονομικής θέσης και του χρήματος ήταν συχνά ιεραρχικοί και οπωσδήποτε πολύ πιο πορώδεις, επιτρέποντας και την αντίστοιχη κοινωνική κινητικότητα ή πολιτική για την απάλυνσή τους. Οι πολιτιστικοί διαχωρισμοί όμως ανοίγουν συχνά αγεφύρωτα χάσματα και σύνορα κοινωνικού αποκλεισμού (Leontidou & Afouxenidis 1999/2001).

Αντίθετα [με τις κοινωνικο-οικονομικές οριοθετήσεις], οι πολιτιστικές οριοθετήσεις του κοινωνικού αποκλεισμού μεταφράζονται πιο δύσκολα σε πολιτικές, γιατί

εγκαθιδρύουν ένα συννοριακό τείχος, που ξεκάθαρα διαχωρίζει «εμάς» από τους «άλλους» με μικρή δυνατότητα κίνησης μεταξύ αυτών των κατηγοριών. [...] Ενώ οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις (θεωρούμενες ως αιτίες του κοινωνικού αποκλεισμού) μπορούν να διαταχθούν ιεραρχικά κι έτσι έχουν διάφορα επίπεδα έντασης (μπορεί κανείς να είναι περισσότερο ή λιγότερο φτωχός, ή να υφίσταται περισσότερες ή λιγότερες διακρίσεις λόγω ηλικίας ή φύλου), οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις ως επί το πλείστον θεωρούνται ως απόλυτες. Το να είναι κανείς χριστιανός ή μουσουλμάνος, προτεστάντης ή καθολικός, Έλληνας ή Κούρδος, αποτελεί συνήθως δυϊστική κατηγορία που δεν επιτρέπει κανέναν «ενδιάμεσο χώρο» (Leontidou, Donnan, Afouxenidis 2005: 394).

Οι πολιτισμικές συγκρούσεις οριοθετούνται λοιπόν από αμετακίνητες διαφοροποιήσεις, αντί για εκείνες τις ιεραρχικές της οικονομικής θέσης και του χρήματος. Η κοινωνική ανισότητα συγκρατείται όμως με την εθνοτική ή την πολιτισμική και ανακύπτουν πολιτικές συγκρούσεις που αντανakλούν ταυτόχρονα στο πεδίο της τάξης, της ταυτότητας και του πολιτισμού.

2.3 Από τις Γεωγραφίες εθνοκεντρισμού στον «μετα-κρατικό» κόσμο

Αν τώρα, στις μέρες μας, ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη, όπως αυτό στην αρχή του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* του Marx (έκδ. 2010: 23, βλ. και Derrida έκδ. 1995: 16), αυτό δεν είναι το φάντασμα του κομμουνισμού. Είναι ο κοινωνικός και γεωγραφικός διχασμός του άκρατου νεοφιλελευθερισμού, που για πρώτη φορά μετά τον ψυχρό πόλεμο απλώνεται τόσο πλατιά στην Ευρώπη. Οι αναδυόμενες μορφές εξουσιαστικής παγκοσμιοποίησης και πολέμων, ο μετα-σοσιαλιστικός μετασχηματισμός, καθώς και οι νέες κατευθύνσεις μεταναστεύσεων, κατασκευάζουν αντίστοιχες κοσμοεικόνες και γεωγραφικές φαντασίες (Gregory 1994). Με το τέλος του διπολισμού, στην εποχή της παγκοσμιοποίησης και της μετανεωτερικότητας, σε παγκόσμια κλίμακα ηγεμονεύει η νεοφιλελεύθερη συναίνεση (Lash 2007). Καθώς όμως η κρίση βαθιάνει και η εξουσία αποκαλύπτεται, περνάμε από τη συναίνεση στην καταστολή και οι γεωγραφικές κλίμακες των κοινωνικών ανισοτήτων διευρύνονται. Περνάμε δηλαδή στον μετα-ηγεμονικό κόσμο.

Στον γεωγραφικό χώρο, είπαμε ήδη ότι τον 19ο και 20ό αιώνα, παρά το διεθνισμό του μαρξιστικού πολιτικού προτάγματος, οι κοινωνικές συγκρούσεις που εκφράζονταν στην ταξική κοινωνία κλείνονταν στα σύνορα του έθνους κράτους. Τώρα, στο μετα-ψυχροπολεμικό παγκοσμιοποιούμενο τοπίο, οι κοινωνικές ανισότητες και οι αποκλεισμοί ξεφεύγουν από τα σύνορα αυτά. Η πολιτικο-οικονομική διάσταση, η τάξη, υποτάσσεται στην πολιτισμική με το ξεθώριασμα της ταξικής σύγκρουσης, και ταυτόχρονα διαρρηγνύονται τα εθνικά όρια του συνδικαλισμού των δύο περασμένων αιώνων προς την παγκόσμια σφαίρα και διαφοροποιούνται σε πολλές κλίμακες χώρου. Μια σύγχρονη γενιά συγγραφέων από τον Beck (1992) και τον Huntington (1996/98) μέχρι αυτούς που αναλύουν σήμερα τον κοσμοπολιτισμό στο πλαίσιο της

παγκοσμιοποίησης (Tarrow 2006, Harvey 2009), κατασκευάζουν θεωρίες που υποστηρίζουν σε κάθε επίπεδο το πέρασμα από το έθνος κράτος στον παγκόσμιο χώρο στην εποχή του κοσμοπολιτισμού, που αγκαλιάζει την κοινωνία συνολικά και πέρα από το διεθνισμό των μαρξιστών.

Οι γεωγραφίες της πάλης των τάξεων υπερβαίνουν το επίπεδο του έθνους κράτους, όσο και αν εμμένει ο συνδικαλισμός σε εθνικό επίπεδο. Σταματούν επίσης οι εντός των ορίων του επικλήσεις του «κομμουνιστικού κινδύνου» στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο. Ανακύπτει όμως τώρα η τρομοφοβία, καθώς η κοινωνική αναταραχή εξακτινώνεται προς τον παγκόσμιο χώρο και προς άλλες «επίφοβες τάξεις». Ο χώρος διευρύνεται προς τον κόσμο και τις μεταναστεύσεις στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης και των πολέμων της. Εντός των τειχών του κάθε έθνους κράτους, ο εργατικός συνδικαλισμός συνεχίζει να αναφλέγεται από ταξικές συγκρούσεις στα εργοστάσια και στις πόλεις, αλλά και να διαφοροποιείται με τις ροές μεταναστών. Εκτός των τειχών εξάλλου, στο πανευρωπαϊκό αλλά και στο παγκόσμιο επίπεδο, ανακύπτουν πολιτιστικοί διχασμοί. Αλλάζει ο κοινωνικός προσδιορισμός και η χωροθέτηση των «άλλων», που κάποτε ήταν οι εργάτες, οι μειονότητες, οι φτωχοί. Η εναντίωση στρέφεται τώρα απέναντι στους επίφοβους «άλλους» του κόσμου, που περιμένουν στο κατώφλι «μας», που μένουν «εκτός» αλλά απειλούν τους «εντός», μεταναστεύοντας.

Η ισορροπία μεταξύ κρατικού και παγκόσμιου μεταβάλλεται σε πολλά πεδία και δημιουργεί νέες γεωγραφίες. Στον οικονομικό χώρο, η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση ηγεμονεύει. Στον επικοινωνιακό, η «ψηφιακή επανάσταση» ανοίγει στον καθένα τον παγκόσμιο ιστό, αλλά επιτρέπει και την εξουσιαστική παρακολούθηση των πολιτών. Στο κοινωνικό πεδίο, οι προσδιορισμοί του «άλλου» δεν είναι πλέον πουθενά αποκλειστικά ταξικοί ούτε εθνοκεντρικοί, μια και απλώνονται στο μεγάλο μεταναστευτικό πλήθος. Στον γεωγραφικό χώρο, η κοινωνική/εθνοτική ανισότητα ξεφεύγει από τα όρια του έθνους κράτους προς την παγκόσμια σφαίρα μέσω της μετανάστευσης και οι γεωγραφίες των ανισοτήτων διαφοροποιούνται. Στο περιβαλλοντικό πεδίο δεν υπάρχει πλέον τοπικό επίπεδο για το φαινόμενο του θερμοκηπίου, ένα αναντίρρητα παγκόσμιο πρόβλημα. Μιλάμε για τους λόγους αυτούς για «μετακρατικό» κόσμο, για έναν μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο που ξεφεύγει από τον παραδοσιακό «κρατοκεντρισμό» (Beck 1992, Τσουκαλάς 2010). Όσο και αν συνεχίζει να υφίσταται το έθνος κράτος, παράγει εντάξεις και αποκλεισμούς που δεν αφορούν συγκρούσεις αποκλειστικά εντός των συνόρων του.

Καθώς οι πολιτισμικές ταυτότητες στον παγκόσμιο χώρο παίρνουν τη θέση των κοινωνικών ταξικών προσδιορισμών, οι «άλλοι» μπορεί να ορίζονται με διαφορετικούς τρόπους στις διάφορες περιφέρειες και στα έθνη κράτη. Στις ΗΠΑ οι θεωρητικοί της «σύγκρουσης των πολιτισμών» (Huntington 1996/98) ανέκυψαν πριν ακόμα από την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Έκτοτε ορισμένα έθνη κράτη καλλιέργησαν ιδιαίτερα την τρομοφοβία στον μετα-ψυχροπολεμικό κόσμο. Στην Αμερική δαιμονοποιούνται οι «άλλοι» – όχι πλέον κομμουνιστές, αλλά μουσουλμάνοι/τρομοκράτες κλπ. (Chomsky 2001). Μερικοί πολιτικοί αναλυτές και συγγραφείς υπερβάλλουν,